

ULUSLARARASI BEDRUDDİN EL-AYNÎ SEMPOZYUMU VE II. HADİS İHTİSAS TOPLANTISI

SEMPOZYUM TEBLİĞLERİ, MÜZAKERELERİ,
İHTİSAS TOPLANTISI, KONUŞMA METİNLERİ
VE ALINAN KARARLAR

Editör

Yrd. Doç. Dr. RECEP TUZCU

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. M. RAŞİT AKPINAR

GAZİANTEP 10/11 MAYIS 2013

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 628

*Uluslararası Bedruddin El-Ayni Sempozyumu
ve II. Hadis İhtisas Toplantısı
-Sempozyum Tebliğleri, Müzakereleri,
İhtisas Toplantısı, Konuşma Metinleri
ve Alınan Kararlar-*

Editör: Yrd. Doç. Dr. Recep Tuzcu

Editör Yardımcısı: Arş. Gör. M. Raşit Akpınar

Grafik, Tasarım: TAWOOS

ISBN 978-975-389-876-8

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet
Vakfı'na aittir.

1. Baskı Temmuz 2016, 150 Adet

Bu eser İlksay Kurulu'nun 09.01.2015
tarih ve 1/3 sayılı kararıyla uygun
görölmüş ve Türkiye Diyanet Vakfı
Mütevelli Heyeti'nin 27.01.2015 tarih ve
1505 sayılı kararıyla basılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 15402

Baskı:

TDV/İ
TÜRKİYE DİYANET VAKFI
BASIM VE YAYIN HİZMETLERİ
BASKI VE YAYIN HİZMETLERİ

Serhat Mahallesi 1256 Sk. No: 11
Yenimahalle / Ankara

Tel.: 0312. 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312. 354 91 32

e-posta: tdvyayin@diyanetvakfi.org.tr

AYNÎ'NİN HADİS ŞERHÇİLİĞİNDE HATTÂBÎ'NİN ETKİSİ

Prof. Dr. Salih Karacabey*

Bir konuşma veya bir metin, yazarın veya hatibin maksadına uygun anlaşıldığı zaman maksat hâsıl olur. Dolayısıyla anlatım kadar anlaşılma da önemlidir. Söz konusu dinî metinler olunca anlaşılmanın önemi birkaç kat daha artmış olur. Bu yüzden Hz. Peygamber kendisine indirilen Kur'an'ı sadece tebliğ etmekle değil aynı zamanda tebyin etmekle de görevlendirilmiştir. Bu durumda Kur'an ve sünnet birlikte doğru anlaşılmak durumundadır. Hadis İslam dininin iki temel bilgi kaynağından biri olması hasebiyle doğru anlaşılması konusunda gösterilen hassasiyet gereksiz bir çaba değildir. Nitekim Hz. Peygamber henüz hayatta iken yanlış anlaşılmaları önleyecek tedbir alıp gerekli açıklamaları yaptığına dair birçok örnek bulunmaktadır.¹ Hatta aynı soydan gelmelerine ve aynı toplumda yetişmelerine rağmen, başka kabile mensupları ile konuşmaları sırasında, Resulullah'ın kullandığı bazı kelimeleri bilmedikleri için konuşmasını anlayamadıklarını söyleyenlerin varlığına dair rivayetler bazı kaynaklarda yer almaktadır.² Hz.

* Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Namaz kılariken terliklerini çıkarmasının sebebini açıklaması (Bkz. Ebû Dâvûd, Salat, 91; Dârimî, Salat, 103; İbn Hibbân, *Sahih*, V, 560); eşi Safiyye bint Huyeyy ile ilgili yaptığı açıklama (Buhârî, İtikâf, 8; Humus, 4; Muslim, Selâm; İbn Hibbân, *Sahih*, X, 348) Resulullah, Hz. Âişe'nin yanlış anladığı, ölüm anında yaşananlarla ilgili sözlerine yine kendisi açıklık getirmiştir. (Bkz. Muslim, Zikir, 15, 18; Tirmizî, Cenâiz, 67; Nesâî, Cenâiz, 10; Ahmed b. Hanbel, IV, 259-260) Hz. Peygamber'in kendi sözlerine açıklık getirdiği başka örnekler de bulunabilir. Örneklerden birkaçı için bkz. Buhârî, Cenâiz, 86; Muslim, Cenâiz, 60; İbn Mâce, Cenâiz, 20.

² Bkz. İbnu'l-estir, *en-Nihâye fi Garibi'l-Hadis*, I, 4-5.

Peygamber'in vefatından sonra da sahabe arasında onun sözlerinin maksadını daha iyi anlayıp diğerlerini bilgilendirenler vardı.³

Henüz sahabe nesli hayatta iken başlayan ve artarak devam eden, Arap dili ve kültürüne yabancı milletlerin İslam toplumuna katılmaları; hadislerin sadece dil olarak değil, muhteva olarak da kapsamlı bir şekilde açıklanmalarına olan ihtiyacı daha da artırdı. Bu durum dirâyetü'l-hadîs ilimleri içerisinde hadislerin doğru anlaşılma, Hz. Peygamber'in maksadına ve dinin genel prensiplerine uygun yorumlanmasına dönük ilimlerin doğmasına zemin hazırladı. Her ne kadar hadis şerhçiliği ile doğrudan ilgili gözükmesede, Aynî'nin şerhlerinde dikkatli bir şekilde yer verdiği isnad ve ravi bilgisinin temeli bu dönemde atılmıştır. Bu dönem hadislerin, özellikle uydurmalara karşı tedbir olarak, tespitine dönük faaliyetlerin de başlatıldığı zaman dilimidir.

Hadislerin anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlayan ilmî faaliyetlerden olan hadis şerhçiliğinin eserler üzerinden sistemli başlangıcı; algı farklılığının da etkisiyle, üzerinde ittifak edilen bir tarih vermeye imkân tanımasa da, hadis kitaplarının tasnif dönemine kadar uzanmaktadır. Bilindiği gibi tasnif faaliyetleri, 2. hicri asırdan 5. asra kadar geçen zaman diliminde yoğun bir şekilde devam etmiştir. Hadislerin hem lafız hem de muhteva bakımından doğru anlaşılmasına yardımcı olacak birçok çaba ve bu konulara tahsis edilen eserlerin bir kısmı aynı zamanda tasnif dönemi eserlerine ışık tutmuş ve onların müellifi olan âlimlere ilham kaynağı da olmuştur. Her biri farklı açılardan hadislerin anlaşılmasına katkı sağlayan bu çalışmaların dışında, şerh faaliyetlerinin; kelimenin hadis terminolojisindeki anlamını yansıtan uygulamaları, dördüncü hicrî asırda başlamıştır. Bu ilmî faaliyetin zaman içerisinde sistem ve içerik olarak değişim gösterdiği malumdur.

Bu tebliğde İmâm Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* isimli meşhur eserinin en önemli şerhleri arasında yer alan Bedruddîn el-Aynî'ye (ö. 855/1451) ait *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* isimli eser ve aynı müellifin Ebû Dâvûd'un *Sunen*'i üzerine yazdığı şerhlerde

³ Bu konuda da sahabeden birçok isimden pek çok örnek bulmak mümkündür. Bkz. Nesâî, Cenâiz, 49; Ahmed, *Musned*, 1, 22.

her iki eserin de ilk şarihi olan Ebû Suleymân el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) etkisi değerlendirilecektir. Yukarıda işaret edildiği gibi hadislerin anlaşılmasına dönük faaliyetler Hz. Peygamber hayatı iken başlayıp, zaman içerisinde bu ihtiyaç arttıkça daha yoğun ve kapsamlı olarak devam etmiştir. Hadis şerhçiliğinin altyapısını teşkil eden birçok çalışma Hattâbî'nin yaşadığı hicri dördüncü asra gelinceye kadar yapılagelmiştir. Hadis rivayet kitapları arasından bir eseri seçip üzerine şerh yazma faaliyeti ise, ilk defa Ebû Suleymân el-Hattâbî'nin başlattığı bir faaliyettir. Nitekim hem Ebû Dâvûd'un *sünen*; hem de Buhârî'nin *el-Câmius's-Sahih* isimli eserinin ilk şarihi Hattâbî'dir.⁴ Bütün ilimlerin gelişme seyrinde görülebilen metot ve muhteva zenginleşmesini hadis şerh faaliyetlerinde de takip etmek mümkündür. Hattâbî ile Aynî'nin şerhleri karşılaştırıldığında böyle bir gelişme seyri ile karşılaşmanın mümkün olabileceği düşünülebilir.

Bu tebliğde, hadis şerh çalışmalarında önemli bir isim olan Bedruddîn el-Aynî'nin; Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i ve Buhârî'nin *el-Câmius's-Sahih*'i gibi önemli hadis kitaplarının ilk şarihi olarak bilinen Ebû Suleymân el-Hattâbî'den hangi ölçüde etkilendiği konusunda bazı tespitlere yer vermeye çalışılacaktır. Öncelikle her iki âlimi ve şerhlerini kısaca tanımaya çalışalım

I. Hattâbî ve Hadislerin Anlaşılmasına Yönelik Çalışmaları
Sempozyum tebliğleri içerisinde kendisinden söz edilmeyeceği için öncelikle Hattâbî hakkında kısa bilgi vermek faydalı olur.

A) Hayatı ve İlmî Kişiliği ile Hattâbî

Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Hattâbî bu günkü Afganistan'ın başkenti Kâbil'e komşu Bust kentinde 319/931 yılında dünyaya geldi. Asıl adı Hamd olmakla beraber yakın çevresi ona Ahmed diye hitap ettiği için her iki isimle de tanınmış, Hattâbî nisbesini büyük dedesi Hattâb'dan almıştır. Hz. Ömer'in kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın soyundan geldiği için bu nisbeyi

⁴ Bkz. Salih Karacabey, "Sahih-i Buhârî'nin İlk Şerhi," *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. IV, sayı: IV, s. 237-246, Bursa 1992.

aldığı ileri sürülmüşse de bu görüş nesep âlimlerince kabul görme-
miştir. Hattâbî'nin ailesinin yaşadığı ve kendisinin doğup büyüdüğü
Bust şehrinin bir Türk şehri olması, bölge halkının İslamiyet'le tanış-
masından sonra da şehrin Müslüman Türklerin hâkimiyetinde kal-
ması Hattâbî'nin Türk asıllı olduğu kanaatini güçlendirmektedir.⁵

İlk öğrenimine Bust'ta başlayan Hattâbî daha sonra Nişabur,
Bağdat, Basra ve Mekke gibi ilim merkezlerini dolaştı. Nişabur'da
Şafî mezhebinin Horasan bölgesindeki temsilcisi Muhammed b.
Alî Kaffâl eş-Şâşî'den fıkıh dersi aldı. Arap dili ve edebiyatındaki
öğrenimini Bağdat'ta Gulâmu Sa'leb'in derslerine devam ederek ta-
mamladı. Hadis ilmini Mekke'de Ebû Saîd İbnu'l-A'râbî; Bağdat'ta
Ebû Alî İsmâîl b. Muhammed b. İsmâîl es-Saffâr, Ebû Amr İbnu's-
Semmâk, Ebû Bekir en-Neccâd; Basra'da Ebû Dâvûd'dan *es-Sunen*'i
rivayet eden ve İbn Dâse diye tanınan Ebû Bekir Muhammed b.
Bekir el-Basrî gibi muhaddislerden tahsil etti. Öğrenimini Maverâ-
ünnehir ve Hicaz'da tamamladıktan sonra 350 (961) yılı civarında
Horasan bölgesine döndü. 359 (970) yılına kadar Nişabur'da ka-
larak talebe yetiştirdi. Horasan bölgesinin önemli ilim merkezleri
konumundaki Buhara, Sicistan, Belh, Gazne ve Faris gibi yerlerde
öğrenci yetiştirdi. Ömrünün sonlarına doğru doğduğu şehre geri
döndü ve 388/998 tarihinde vefatına kadar eser yazıp talebe yetiştir-
meye devam etti. Kendisi Hadis, fıkıh ve Arap dili ve Edebiyatı
gibi ilimlerde devrinin önde gelen âlimleri arasında yer aldığı için
öğrencileri arasında da bu özellikleri ile öne çıkan âlimler vardır.
Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, Hâkim en-Nisâbüri,
Ebû Hâmid el-İsferâyînî ve Ebû Zer el-Herevî gibi şahsiyetler bun-
lardan sadece birkaçıdır.

Hattâbî; dördüncü yüzyılda yetişen; hadiste hafız, fıkıhta müc-
tehid, akaid konularında âlim ve Arap dilinde uzman olarak sa-
dece kendi kuşağındakilerin değil, kendisinden sonra yaşayan
âlimlerin de takdirini kazanmış bir ilim adamıdır. Eserlerinde ken-
disine ait isnadlı rivayetleri dikkate alındığında,⁶ kendi kuşağından
İmam Dârakutnî (ö. 395/995), talebeleri arasında yer alan Hâkim

⁵ Salih Karacabey, "Hattâbî", *DİA*, XVI, 489, İstanbul 1997.

⁶ Bkz. Salih Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlimindeki Yeri*, Sır Yayıncılık 2002, s. 117 vd.

en-Nisâbü'rî (ö. 405), Ebû Nuaym el-İsbahânî (ö. 430/1038) ve Beyhâkî (ö. 463) gibi tasnife yönelik eser yazarlar ile aynı kategoride değerlendirilmesi mümkündür. Nitekim adından hadis rivayet kitabı olduğu anlaşılan *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr* isimli bir eseri ile rivayet ağırlıklı olması gereken *Delâilu'n-Nubuvve* isimli eserlerinin bulunduğu nakledilmektedir.⁷ Ayrıca, her ne kadar müstakil bir eser yazmasa da, hadis usulünde bazı istihlâhların kapsamlı tanımını ilk defa yapan odur. Buna rağmen kendisine hadislerin anlaşılmasına dönük faaliyetleri çalışma alanı olarak seçmiştir. Hadis dışında Kur'an, fıkıh ve kelim gibi konularda da eserleri mevcuttur.⁸ Hadisleri ve hadis âlimlerini bid'at mezheplerinin hücumlarına karşı savunmayı kendisine görev edinmiştir. Bunun yanında, ayırım yapmaksızın, fıkıh mezheplerinin hadis ve sünneti ihmal etmek suretiyle dinî bilgiyi sadece imamların icthadları çerçevesinde öğretmelerine de şiddetle karşı çıkmış hadislere dayalı din öğretiminin ihmal edilmemesi gerektiğini savunmuştur.

Bir taraftan hadisleri ve hadis âlimlerini savunurken, diğer taraftan hadis ilmiyle meşgul olanların sadece nakille yetinmeyip hadislerdeki mana ve hükümleri tam ve doğru anlamaları gerektiğini söyleyerek onları tenkit etmekten geri durmuyordu. Kendisine hadis kitaplarını şerh etmeye yönlendiren sebeplerin başında, hadisleri anlayabilecek seviyede dil bilgisine ve İslam kültürüne sahip olmayanlara yol gösterme amacı bulunmaktadır. İlk ve önemli eserleri arasında yer alan *Çaribu'l-hadis* isimli kitabını, talebe yetiştirmek üzere en uzun kaldığı şehirlerden biri olan Nişabur'da iken yazdı.⁹ Bu eserin sonunda yer alan ve ayrı baskıları da yapılan *İslâhu Galâti'l-Muhaddisin* isimli eser hadisciler tarafından yanlış rivayet edildiği için anlam bozulmasına kelimelerin tashih edildiği bir çalışmadır.¹⁰ Konuyla ilgili diğer eserlerinin yanında asıl üzerinde durulması gereken şerhleridir.

⁷ Bu eserlere henüz ulaşamamıştır.

⁸ Eserleri için bkz. "Hattâbî", *DİA*, XVI, 491.

⁹ *Çaribu'l-Hadis* adıyla yazdığı eser Abdülkerîm İbrâhî el-Azbâvî tarafından tahkik edilerek üç cilt hâlinde, *Câmiatu Ummu'l-Kurâ* neşri olarak basılmıştır. Eserin Ofset baskısı 1982-83'te Dimeşk'te yapılmıştır.

¹⁰ Eserin çeşitli baskıları için bkz. *DİA*, XVI, 491.

B) Şerh Çalışmaları

Şerhlerine gelince birincisi *Me'ālimu's-Sunen*'dir. Ebû Dāvūd'un *Sunen*'inin şerhi olup ilk hadis şerhi olarak bilinmektedir. Hattâbî bunu *Garibü'l-Hadis* isimli eserinden sonra yazmıştır. İkinci si ise bu eserden sonra yazdığını kendisinin de açıkça belirttiği İmâm Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* isimli eserine yazdığı *A'lâmu'l-Hadis*'tir.¹¹

Hattâbî'nin çalışmalarını hadis metinlerinde yer alan ravi hatalarının tashihine ve hadislerin anlaşılmasına dönük şerh faaliyetine tahsis etmesinin kendince gerekçeleri bulunmaktadır. Bunlar arasında öne çıkan iki husus aynı zamanda şerh için eser seçimine de yansımıştır. Birincisi sünnetin ihmal edilip, dinin sadece mezhep imamlarının görüşlerine indirgenerek öğretilmesinin sakıncalarına işaret etmek ve fikhın kaynağının hadis olduğunu vurgularken toplumun sünneti anlamasına yardımcı olmaktır. Bu maksada hitap edecek en kapsamlı eserlerden birisinin Ebû Dāvūd'un *Sunen*'i olduğunu düşünerek onun bazı hadislerini şerh etmek suretiyle amacını gerçekleştirmeyi düşünmüştür. Bu gayeyi gerçekleştirmek için Ebû Dāvūd'un *Sunen*'ini tercih etmesinin sebebini belirten açıklamaları şu şekilde özetlenebilir: "Ebû Dāvūd'un *Sunen*'i, dinî ilimlerde benzeri tasnif edilmeyen güzel bir eserdir. Bundan dolayı da bütün insanlar nazarında büyük kabul görmüştür. Bu eser, mezhepleri farklı da olsa, fıkıhçılar ve hadis âlimleri arasında hakem gibidir. Mısır, Mağrib ve yeryüzünde daha pek çok şehrin âlimleri ona itibar ederler. Çünkü Ebû Dāvūd, *Sunen*'inde sünnet ve fıkhi hükümlerin kaynağı ile, ilmin aslı olan hadisleri bir araya getirmiştir. Bu hususta onun önüne geçen, ya da daha sonrakilerden onun seviyesine çıkabilen birini bilmiyorum."¹²

Şerh yazdığı ikinci temel kaynak olan Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* isimli eserine yazdığı mukaddime özetle şu ifadeleri içermektedir: "Belh şehrinde Suleymân b. Eş'as'ın kitabına yazdığım *Me'ālimu's-Sunen* kitabını imla ettirmeyi tamamladığım zaman bir grup, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin *Câmiu's-*

¹¹ Eserin yazma ve matbu nüshaları için Bkz. Karacabey, *DİA*, XVI, 491.

¹² Geniş bilgi için bkz. *Me'ālim*, I, 2-6.

Sahih isimli kitabını şerh etmemi, hadislerinden müşkil olanları tefsir etmemi ve anlamı kapalı olanları beyan etmemi istediler, insanların bu eserden istifade edebilmeleri için şerh edilmesine ihtiyaç olduğunu belirttiler. Bu isteğe icabet edip etmeme hususunda da bir müddet düşündüm. Çünkü bu eser, sünnet ve fıkhi hükümlere âit hadislerin tasnifini esas alan Ebû Dâvûd'un *Sunen*'ine yapmış olduğum şerhin dışında kalan, birçok değişik ilimle ilgili hadisleri ihtivâ etmektedir. Buhârî'nin bu kitabı te'lif etmesinin maksadı, hemen her konuda Hz. Peygamber'den sahih olarak rivâyet edilen hadisleri toplamak olduğu için, kendine göre Kur'an tefsiri, tevhid ve sıfat, nübüvvetin delilleri, vahyin başlangıcı, öldükten sonra dirilme, Hz. Peygamber'in hayatı ve megâzisi, kıyamet ve haşra ait haberler, şefaât, cennet ve cehennem, geçmiş ümmetlere ait olaylar, zühd, ahkâm, sünen, adap, güzel ahlak ve buna benzer dinî sahaya giren diğer hususlardaki sahih hadisleri içine almaktadır. Ayrıca bu eser dinî meseleler için bir kaynak, ilmî konularda da bir hazine durumundadır. Buhârî'nin kendisi ise, hadis tenkidindeki dikkati ve hadislerin sihhati konusunda titiz davranması dolayısıyla, sahih hadisin tesbitinde, ümmetin müracaat ettiği hakem durumundadır... Sonra zaman içinde ilmin kayboluşunu ve cehâletin ortaya çıkışını, bid'atçıların çoğalıp kitap ve sünnetten nasıl yüz çevirdiklerini düşündüm. Onların, hadislerin manâsını araştırmayı bir tarafa bırakarak hadisten uzaklaştıklarını ve hadis âlimlerini itham ettiklerini gördüm. Onlar, bu kitabı te'lif eden Buhârî'nin eserinde kaydedip sened ve nakil bakımından da sahih dediği, mütêşâbih konusuna giren hadisleri ahyor, bu konuda fazla bilgisi bulunmayan hadis ravilerinin avamına çeşitli sorular yöneltiyorlar. Onların bu konuları bilmedikleri ortaya çıkınca da, bunu hadis âlimlerini kötölemek için ellerine tutanak yapıyorlar. Sadece ilimde belli bir derinliğe sahip olanların bilebileceği bu konulardan dolayı, bütûn hadis âlimlerine çirkin isim ve lakablar yakıştırıyorlar. Bu durum benden istenen şerhi yazmamın sebebi oldu. Doğru yolda olanlar için bir delil, batıla sapan bidatçılara karşı bir hüccet olsun diye idrâk ve bilgim ölçüsünde, bu kitaptaki hadislerin manalarını

açıklamayı ve müşkilini tefsir etmeyi dîni bir görev telakkî ettim."¹³ Bu açıklamalardan ve özellikle Buhârî şerhinde önceki eserine yaptığı atıflardan da anlaşılacağı gibi Hattabî, bu iki eseri birbirini tamamlayan bir bütün olarak ele almıştır.

Hattabî'nin her iki eseri şerh gerekçesi dikkate alınırca onun hadis şerhciliği; dinî bilginin kaynağının Kur'an ve sünnet olduğunun insanların dikkatine sunma faaliyetidir. İnsanların mezhep veya benzer sebeplerle ayrışmasını önleyip bir inanç ve gönül birliği etrafında toplumsal bütünlüğün sağlanmasına katkı çabasındır. Bazı kesimler tarafından sünnete ve hadis âlimlerine yönelik ithamlara verilen cevaptır.

Hattabî temel hadis kaynakları üzerine şerh yazan ilk âlim olması nedeniyle kendisinden önce örneği olmayan bir çalışma yapmıştır. Dolayısıyla kendisinden önce yapılan bir çalışma ile metod veya muhteva açısından kıyaslama imkânı yoktur. Çünkü ilk örnek kendisidir. Sonraki âlimlerin çalışmalarına bakarak bir değerlendirme yapılırsa birçok noktada eksikleri sıralanabilir.

Bu noktadan bakılarak şerhleri hakkında kısa ve genel bir değerlendirme yapmak gerekirse şu söylenebilir: Hattabî şerh ettiği eserlerde yer alan hadislerin her birini tek tek ele alıp açıklama yapmak yerine babları bir bütün olarak değerlendirmeyi ve genel açıklama yapmayı tercih etmiştir. Ebû Dâvûd'un *Sunen*'inde yer alan babların yaklaşık üçte birine; Buhârî'nin eserindeki babların da dörtte üçüne hiç değinmemiştir.¹⁴ Ayrıca şerh etmediği bab ve hadisleri eserine almadığını da bilgi olarak eklemek gerekir.

Bu iki şerh sistemi bir şerh olmaktan ziyade fakihlere ihmallerini hatırlatmak, kelim âlimlerinin sünneti ret ve inkarlarının temelsizliğini ortaya koymak üzere yazılan iki eser olarak nitelendirmek de mümkündür.

2. Bedruddîn el-Aynî'nin Şerhleri

Sempozyum, kendisi hakkında düzenlendiği için değişik yönlerini ele alacak tebliğlerin bulunması sebebiyle hayatı, ilmî şahsiye-

¹³ Özetlenerek alınan bu açıklama için bkz. *Plâm*, I, 2-3.

¹⁴ Bkz. Salih Karacabey, *Hattabî*, 201-205.

ti ve şerhçiliği hakkında kapsamlı bilgi vermeye gerek duyulmayan, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Kâdî el-Aynî (784/1360-855/1451); hadis, fıkıh, tarih ve Arap dili alanlarında ilim sahibi bir şahsiyet olarak bilinmektedir.¹⁵ Yukarıdaki ilimlerin her birinde âlim bir şahsiyet olması şerhlerine de yansımıştır. Özellikle diğer şerhlerden daha sistemli ve kapsamlı bir şekilde hadis ricali konusundaki verdiği bilgiler aynı zamanda tarih ilmi ile hadisi buluşturma adına önemli kabul edilebilir.

Hattâbî ile Aynî'nin ortak noktaları her ikisinin de Ebû Dâvûd'un *Sunen*'i ve Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eserlerine şerh yazmış olmalarıdır. Yaşadığı dönem, şerh maksadı ve kendisinden önce bir örneğinin bulunmaması veya başka sebeplerin de etkisiyle Hattâbî'nin şerhlerinde, sonrakilere kıyasla, birçok eksikliğe işaret edilme imkânı vardır. Aynî'nin aynı eserler üzerine yazdığı şerhlerden ise Ebû Dâvûd şerhi tamamlanmamış bir çalışmadır. Fakat tebliğin konusu açısından bu eserde de Hattâbî'nin izlerine rastlamak mümkündür. Sistem itibarıyla ise Buhârî şerhi ile aynı özellikleri taşımaktadır. Bu kapsamda Aynî'nin şerhlerinin genel özelliklerine işaret etmek gerekirse kısa ve genel hatları ile şöyle sıralanabilir:

Bab başlığında yer alan ayet, hadis ve ifadeler için yaptığı açıklama da kapsamlı olup şerh sistematigi içerisinde değerlendirilebilecek niteliktedir. Bab başlığı hakkındaki açıklamalardan sonra hadisin bab başlığı ile uyumunu değerlendirir. Hadisin isnadında yer alan raviler ve isnadın özellikleri hakkında bilgi verir. Hadiste geçen kelimelerden değerlendirilmesi gerekenlerin lûgat anlamlarını, irabını ve edebî yönlerini değerlendirir. Hadisin metin olarak anlaşılmasına katkıda bulunmak üzere sebab-i vurûduna dair malumatı da açıkladıktan sonra hadisten çıkarılacak hükümleri ve "faide" başlığı altında hadis kapsamında değerlendirilmesi uygun olan muhtelif konulara yer verir. Aynî'nin şerhi diğerlerinde yer almayan birçok ayrıntıyı içermektedir. Tabiatıyla Hattâbî'nin şerhlerinde böyle bir sistem söz konusu değildir.

¹⁵ Bkz. Talat Sakallı, *Bedruddin el-Aynî*, s. 55 vd.

3. Aynî Üzerinde Hattâbî'nin Etkisi

Hattâbî ile Aynî arasında beş asır gibi uzun bir zaman dilimi bulunmaktadır. İkisi arasında aynı alanda eser veren pek çok âlim yaşamış ve birçok eser yazılmıştır. Bu zaman zarfında benzer eserler hem şekil, hem de muhteva itibariyle gelişme göstermişlerdir. Yukarıda açıklanmaya çalışıldığı gibi Hattâbî'nin şerhleri bu alanın ilk çalışmalarıdır. Aynı zamanda yine kendisinin açıkladığı gibi Hattâbî'nin şerh amacı bellidir. İki müellifin şerhleri karşılaştırıldığında sistem ve bilgi muhtevası bakımından Aynî lehine aralarında büyük farkların olduğunu kabul etmek gerekir. Buna rağmen Aynî'nin Hattâbî'nin eserlerinde yer alan her bilgiyi kullandığı izlenimi doğmaktadır. Nitekim Aynî Hattâbî'nin *Meâlimu's-Sunen* isimli Ebû Dâvûd şerhinin adını vererek nakiller yapmaktadır.¹⁶

Aynî üzerinde etkisi değerlendirilirken elbette kendi eserlerinin muhteva sınırları içerisinde kalacağının düşünülmesi gerekir. *Garîbu'l-Hadîs*'te kelimelerin hadis içerisinde kullanıldığı anlamı; *İslâhu Galati'l-Muhaddîsin*'de ise hatalı okunan kelimelerin doğru kullanımını açıklamaktadır. Bu iki eserde bulunan kelimelerden şerh ettiği kaynaklarda yer alanlar için aynı açıklama şerhlerinde de yer almaktadır. Dolayısıyla Hattâbî'den nakillerde Aynî de bunları kullanmaktadır.

Hattâbî, *el-Câmiu's-Sahîh*'in şerhinin mukaddimesinde Buhârî'nin ravi ve hadis bilgisi konusunda övgü dolu ifadeler kullanmak suretiyle farklı bir değerlendirmeye girmeyeceğinin işaretlerini vermektedir. *Meâlimu's-Sunen* de ise sadece zayıf olduğu bilinen sınırlı sayıdaki raviler hakkında cerh ve ta'dil uzmanlarının değerlendirmelerini nakletmekle yetinmektedir.

A) İsnad ve Ravi Hakkında Bilgi

Hattâbî'nin şerhlerinde isnad ve ravi hakkında bilgi çok nadir durumlarda bulunmaktadır. Bu kapsamda Hattâbî'nin şerhleri için isnad ve ravi değerlendirmesi ve bunlara dayalı olarak hadislerin sıhhati hakkında bir açıklama yapıldığını söylemek mümkün değildir. Herhangi bir hadisin sıhhati hakkında değerlendir-

¹⁶ Aynî, *Ebû Dâvûd Şerhi*, VI, 5.

me yapmak veya ravileri hakkında bilgi vermek Hattâbî'nin şerhlerinde nadiren söz konusu edilen açıklamalardır. Aynî ise hem Ebû Dâvûd hem de Buhârî şerhinde bu konuda titiz davranmakta, prensip olarak isnadın durumu ve ravilerin kimliği hakkında muhtasar müfit açıklamalar yapmaktadır.

Ancak burada şunu söylemek yerinde olur. Aynî, Hattâbî'nin şerhlerini çok dikkatli takip etmiştir. Çünkü nadiren de olsa raviler hakkında yaptığı değerlendirmeleri atlamamıştır. Nitekim Hattâbî'nin İbn Akîl'in güvenilirliğine işaretini¹⁷ aynı ifadelerle kendisine atfederek eserine almıştır.¹⁸ Yine ravi değerlendirmesine örnek olarak Ebû Dâvûd'un Ahmed b. İbrâhîm el-Mavsîlî, Muhammed b. Sâbit el-Abdî, Nâfi', İbn Ömer isnadıyla naklettiği Hz. Peygamber'in kendisine selam veren bir zatın selamını teyemmüm ettikten sonra aldığı bilgisini veren hadisin¹⁹ şerhinde Hattâbî şu ifadeyi kullanmaktadır. "İbn Ömer hadisi sahih değildir. Çünkü Muhammed b. Sâbit el-Abdî çok zayıftır. Onun hadisi ile ihticac yapılamaz."²⁰ Hattâbî'nin bu değerlendirmesini Aynî onun adına aynen nakletmektedir.²¹

Elbisenin eteğine bulaşan necis şeyler babında²² yer alan iki hadisin isnadı hakkında Hattâbî şu değerlendirmeyi yapar: "Her iki hadisin isnadı hakkında da tenkit vardır. Birincisi İbrâhîm b. Abdirrahmân'ın Ummu Veled hamımından nakledilmiştir. Bu hanım güvenilirlik ve adalet açısından hali bilinmemektedir. Diğeri ise Abdüleşheloğullarına mensup bir kadın olarak kaydedilmekte olup kimliği meçhuldür."²³ Hattâbî'nin bu değerlendirmesine Aynî eserinde yer vermektedir.²⁴

Hadislerin sıhhati konusundaki açıklamalarını değerli bulmakta ve hatta kendisinin yeterli açıklamayı yapmadığını düşündüğü yerde ne demek istediğine dair geniş izah yapma yoluna gitmek-

¹⁷ Bkz. Hattâbî, *Meâlim*, I, 185.

¹⁸ Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, II, 70.

¹⁹ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 122.

²⁰ Hattâbî, *Meâlim*, I, 204.

²¹ Aynî, *Şerhu Ebî Dâvûd*, II, 137.

²² Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 138.

²³ Hattâbî, *Meâlim*, I, 227.

²⁴ Aynî, *age.*, II, 218.

tedir. "Ameller niyete göredir."²⁵ hadisinin sıhhati hakkında onun "Bu hadisin müsned olarak Ömer b. el-Hattâb'dan gelenin dışında sahih rivayeti yoktur, görüşüne muhalif olamı bilmiyorum."²⁶ ifadesini naklettikten sonra kastettiği diğer rivayetleri kendisi sıralar.²⁷

Hattâbî'nin şerhlerinde nadiren görülen rical ve sıhhat değerlendirmelerine Aynî'nin yer vermesi onun verdiği bilgilerin tamamına yakını kullandığı intibamı vermektedir. Nitekim bu konuda nadir örneklerden biri olan "üzerine idrar yapılan toprağın durumu ile ilgili rivayette"²⁸ Hattâbî eserin sahibi olan Ebû Dâvûd'un kendi rivayeti hakkında mürsel olduğu için zayıf değerlendirilmesine atıfta bulunuyor.²⁹ Aynî ise sanki bu değerlendirme Hattâbî'ye ait imiş gibi alıp hadisin başka sahih rivayetlerinin varlığına işaret eder.³⁰ Bu değerlendirme bile Hattâbî'nin şerhine vukûfiyetinin ve ondan önemli ölçüde bilgi naklettiğinin anlaşılması adına önemlidir.

B) Kelime Anlamlarının Açıklanması

Aynî ile Hattâbî'nin ortak noktaları arasında her ikisinin de Arap Dilinde otorite olmalarını mutlaka zikretmek gerekir.

Yukarıda Aynî'nin Hattâbî'nin görüşlerine katılmadığı noktalara işaret etmeye çalışmıştık. Bazen de Hattâbî'nin açıklamasını verip özellikle kendisinin de onu tercih ettiği yerler bulunmaktadır. Örneğin, Ebû Dâvûd'un *Sunen*'inde yer alan;

أمر رسول الله ببناء المساجد في الدور وأن تنظف و تطيب³¹

Resulullah (sas.) evlerde mescitler yapılmasını ve oraların temiz tutulup güzel kokularla kokulandırılmasını emretti. Hadiste geçen "dür" kelimesi bazıları tarafından kabile, kabilelerin yaşadığı, evlerin bulunduğu mahalle olarak algılanmaktadır. Aynî,

²⁵ Buhârî, *Bedu'l-Vahy*, 1.

²⁶ Hattâbî, *A'lâm*.

²⁷ Aynî, I.

²⁸ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 136.

²⁹ Hattâbî, *age.*, I, 225.

³⁰ Aynî, *age.*, II, 214

³¹ Ebû Dâvûd, *Salât*, 13.

Hattâbî'nin bu kelimeyi ev olarak algıladığını³² kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade etmektedir.³³

C) Fikhi Hükümlerin Beyanı

Hattâbî müctehid bir âlimdir. Bir mezhebe mensuptur ama mezhepçi değildir. Nitekim kendi mezhep imamına muhalif ictihadları da vardır.³⁴ Aynî de fıkıh bilgisi açısından kendi döneminin otorite şahsiyetleri arasındadır.

Bir yazarı tenkit etmek onun görüşlerine vukûfiyet gerektirir. Bu çerçevede Aynî'nin Hattâbî'nin eserlerini dikkatli okuduğu yargısında bulunmak mümkündür. Nitekim, Ebû Dâvûd'un naklettiği Câbir b. Abdillâh'tan rivayet edilen, gittikleri bir seferde başına taş değmesi ile yaralanan kişi kendisine gusûl gerektiğinde teyemmüm yapmasına izin verilmeyince su ile banyo yapmış ve yarasının iltihaplanması sonucu ölmüştü. Bu durum dönüştü Hz. Peygamber'e (sas.) haber verildiğinde ona yıkanması gerektiğini söyleyenlere tepki göstererek şöyle buyurdu: "(Fetvayı verenler) onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün. Bilmediklerini sorsalardı ya! Cehaletin ilacı ancak sormaktır. Onun teyemmüm etmesi, yarasının üzerine bir bez bağlayıp sonra üzerine meshetmesi ve vücudunun geri kalan kısmını da yıkaması ona yeterdi." buyurdu.³⁵ Bu hadisin şerhinde Hattâbî, bu hadiste fikhi olarak teyemmüm ile guslün birleştirilmesi biri olmadan diğerrinin yetmeyeceği hükmünün bulunduğunu ifade ettikten sonra iki mezhebin görüşünü şu ifadelerle nakletmektedir: Ashâb-ı Re'y: Uzuvarın azı yaralı ise, su ile teyemmüm arası birleştirilir. Şayet çoğu yaralı ise tek başına teyemmüm yeterlidir, dediler. Şafii'nin kavline göre ise; az da olsa çok da olsa yıkanması gerekir.³⁶ Hattâbî'nin ifadelerini aynen alan Aynî der ki: Hattâbî, Ashâb-ı Re'yden Hanefileri kastetmektedir. Ama onların görüşü onun dediği gibi değildir. O hata yapmıştır. Bu konuda

³² Bkz. Hattâbî, *Meâlim*, I, 258.

³³ Aynî, *age.*, II, 359.

³⁴ Salih Karacabey, *age.*, s. 66-68.

³⁵ Ebû Dâvûd, *Tahâret*, 125.

³⁶ Hattâbî, *Meâlim*, I, 208, 209.

mezhebin görüşü şudur: Bir kimsenin vücudunun yarıdan çoğu sağlam olup da bazı yerlerinde yara varsa, sıhhatli yerlerini yıkar, sargıların üzerine mesheder, teyemmüm edemez. Eğer bedeninin çoğu yaralı ise, sadece teyemmüm eder sıhhatli yerlerini yıkamasına lüzum yoktur.”³⁷

Hız. Peygamber zamanında birlikte sefere çıkan iki sahabenin vakit girdiğinde teyemmümle namazlarını kılıp daha sonra vakit içerisinde suya kavuştuklarında birinin yeniden abdest alarak namazını iade etmesi diğerinin teyemmümle kıldığı namazla yetinmesi olayından Hız. Peygamber haberdar olunca iade etmeyene “Sünnete uygun davrandın.”, iade edene ise “İki kat sevap kazandın.” buyurduğu hadisin³⁸ şerhinde Aynî, Hattâbî'nin, “Bu hadisten anlaşıldığına göre, su ile abdest alan hakkında olduğu gibi, teyemmüm eden için de namazı vaktin başında kılmak sünnettir.” değerlendirmesini³⁹ aynen aktardıktan sonra bu görüşe katılmadığını şu ifadelerle açıklamaktadır: “Hadis buna delalet etmez. Nitekim İbn Ömer'in, diğer vakit yaklaşmaya kadar bekler dediği nakledilmektedir.”⁴⁰

Hayber'in fethi yılında mut'a nikâhının yasaklandığına dair hadisin şerhinde Aynî, Hattâbî'nin *Meâlimu's-Sünen* isimli eserinin adını da vererek kendisinden “İslam'ın ilk yıllarında buna ruhsat verilmişti. Sonra haram kılındı. Bu konuda Rafizilerden bir bölüme hariç imamlar arasında ihtilaf yoktur.” dediğini nakleder.

D) Hadislerde Yer Alan Diğer Bilgilerin İzahı

Hattâbî'nin, Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih*'i üzerine yazdığı şerh konu analizi itibariyle iki ana noktayı içermektedir. Bunlardan birisi anlaşılma problemi olduğu için müşkül bulunan hadislerin izahı, diğeri de bilhassa itikadi konulardaki hadislerin yorumudur. Her iki konuda da bazı kelâmi mezhep mensuplarının hadisler üzerinden yaptıkları değerlendirmeler ile hadis ve hadis âlimlerine yönelttikleri tenkitler bulunmaktadır. Hattâbî'nin

³⁷ Aynî, Şerhu Ebî Dâvûd, II,154.

³⁸ Ebû Dâvûd, Tahâret, 126.

³⁹ Hattâbî, *Meâlim*, I, 210.

⁴⁰ Aynî, *age.*, II, 157.

Buhârî şerhinin temel gerekçelerinden birisi de aslında bunlara cevap vermektir. Bu konuya örnek olarak verilebilecekler arasında; "sizden birinizin kabına (içeceğine) sinek düştüğü zaman" hadisinin⁴¹ izahıdır. Hattâbî'nin yaptığı, "zehirli hayvan sokmalarında tedavi için yine kendilerinden yararlanıldığına dair açıklamalar"⁴² Aynî tarafından hadisin geçtiği yerlerde onun adıyla aktarılmaktadır.⁴³

Sonuç

Bir hadis kitabının bütünü üzerinde ilk şerh olmaları sebebiyle Hattâbî'nin şerhleri muhteva ve şekil bakımından sonraki şerhlerden daha dar kapsamlı kaldığı düşünülebilir. Nitekim Hattâbî şerhlerinde isnad tahlili ve ravi tenkidine nadiren yer vermektedir. Buna karşılık, hadislerde geçen kelimelerin lûgat ve ıstılah anlamları hakkında yaptığı açıklamaların önemli olduğu kendisinden sonraki şarihlerin onu referans göstermelerinden anlaşılmaktadır. Metinlerin anlaşılmasına dönük itikadi, fıkhi ve ahlaki açıklamaları da sıkça atfı yapılan bilgiler durumundadır. Bu çerçevede Aynî de Hattâbî'yi kaynak gösteren şarihler arasındadır. Aynî, Buhârî şerhinde dokuz yüz otuz dokuz; Ebû Dâvûd şerhinde ise iki yüz otuz sekiz yerde doğrudan isim zikrederek Hattâbî'den nakilde bulunmaktadır. Metinler karşılaştırıldığında isim vermeden de Hattâbî'nin görüşlerine yer verdiği pek çok değerlendirmeye rastlanmaktadır. Bu nakillerin önemli bir kısmı, hadislerde geçen bazı özel kelimelerin kökleri ve türevleri ile ilgili açıklamalar olsa da; Aynî'nin hadislerin izah ve yorumunda pek çok yerde Hattâbî'nin görüşlerini naklettiği görülmektedir.

Yapılan inceleme sonunda Aynî'nin hadis şerhçiliğinde en çok katkısı olan âlimler arasında Hattâbî'nin önemli bir yerinin olduğu söylenebilir. Aynî'nin Hattâbî şerhini önüne koyup ilgili hadislerde onun açıklamalarını bazen tam olarak bazen de özetleyerek aldığı söylemek gerçeğe uygun bir düşünce olur kanaati hâsıl olmaktadır. Nitekim bazı açıklamaları –özellikle ke-

⁴¹ Buhârî, *Bed'ü'l-Halk*, 17; *Tıbb*, 58.

⁴² Bkz. Hattâbî, *Alâm*, II, 1125-1126.

⁴³ Aynî, XXII, 109; XXXI, 426.

limelerin okunuş ve anlamları ile ilgili olanları– bir anlamda tırnak içerisinde naklettiği gözlenmektedir. Katılmadığı görüşlerini bile önce eserine alıp sonra katılmama gerekçesini açıklamaktadır. Ayrıca bazen isim vererek bazen de ismini zikretmeden kitabında Hattâbî'nin ifadelerini kullanması bunun açık delili kabul edilmektedir.

Hattâbî'nin şerhlerinde en çok üzerinde durduğu hususlardan biri kelimelerin anlamlarıdır. Aynî de büyük ölçüde Hattâbî'nin bu açıklamalarını nakletmektedir. Kendisi de dil konusunda âlim olan Aynî, Hattâbî'nin tahlillerine katılmadığı noktalarda Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm gibi *Ğarîbu'l-Hadis* yazarı âlimlerin görüşlerine de yer vererek katılmama gerekçesini açıklar.

Aralarında yaklaşık beş asırlık zaman farkı bulunan Aynî ile Hattâbî arasındaki ortak nokta sadece aynı iki eseri şerh etmiş olmaları ile sınırlı değildir. Fıkhi mezhepleri farklı olmasına karşılık, Hattâbî'nin kendi imamına muhalif ictihadlarda veya tercihlerde bulunabilen bir âlim olması; Aynî'nin de ilme, mezhep taassubu ile bakan bir şahsiyet olmaması, ilgili eserlerin ilk şarihî olan Hattâbî'den azamî ölçüde istifade etmesine vesile olmuştur. Aynî, Hattâbî'nin görüşlerine katılmadığı yerlerde onu eleştirmek yerine sadece "fihi nazar" diyerek farklı düşündüğüne işaret etmektedir.

Hattâbî, Aynî nezdinde görüş ve değerlendirmeleri önemli olan bir âlimdir. Kendisine ayırdığı hüküm istinbatını açıklarken bile gerekçelerinde Hattâbî'nin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Bazen hükümlerden birini tamamen onu görüşlerine tahsis edip ona atfen alabilmektedir. Bazen kendisinin de katıldığını ifade etmekten de imtina etmemektedir. Hatta bunu usulü ilgilendiren konularda da yaptığı görülmektedir. Görüşlerine katılmadığı veya değerlendirmelerini yeterli bulmadığı noktalarda bunu nezaket içerisinde ifade ettiği görülmektedir.

Her ne kadar çok sayıda olmasa da veya Hattâbî'nin şerhlerinin temel konuları arasında yer alacak nitelikte görülmesi de Aynî onun hadislerin sıhhati hakkında yaptığı değerlendirmelere de itibar etmektedir.